

УДК 339.922: 330.341.1

КОНЦЕПЦІЇ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ: АЛЬТЕРНАТИВИ ЧИ БЕЗАЛЬТЕРНАТИВНІСТЬ?

ТАТАРЕНКО Н.О.,
кандидат
економічних наук,
професор
кафедри
міжнародної
економіки і
економічної
дипломатії
Дипломатичної
академії України
при МЗС України

У статті проаналізовано концептуально основи сучасного сценарію глобалізації та теоретично доведена неможливість реалізації у його межах спільних, глобальних проєктів забезпечення сталого, безкризового розвитку. Зроблено висновок про визначеність форм міжнародних відносин країн за даного сценарію глобалізації, що зводяться до конфронтації або узалежнення. У статті розглянуто можливості включення комунітарної складової до системи міжнародних відносин та зроблено висновок про необхідність зміни глобалізаційної парадигми.

Ключові слова: глобалізація, індивідуалістська і комунітаристська концепції глобалізації; сталий розвиток, цивілізаційна парадигма глобалізації, концепція економічної конфронтації, економічний націоналізм, глобальна справедливість, міжкраїнний солідаризм.

Відсутність чітко сформульованої стратегії розвитку України у сучасному світовому вимірі попри виконання усіх вимог уніфікації та інституційне підлаштування соціуму під непритаманне йому середовище може бути пояснене як за допомогою цивілізаційної методології так і методології формаційної. Остання, відкинута з неоідеологічних міркувань як така, що породжує забагато запитань до сучасної глобалізаційної парадигми (наприклад, чи справедливим є цей, монодетермінантний, процес у контексті поглиблення розриву між бідними та багатими країнами; чи справедливим є і яка мета нав'язування домінуючими країнами світу нинішньої концепції глобалізації без урахування позиції країн-аутсайдерів, тощо), рано

чи пізно має стати новим мейнстрімом, і саме через очевидне її банкрутство.

Не заперечуючи правомірності критичного ставлення до формаційного підходу, як методологічної бази оцінювання сучасних глобальних і національних соціоекономічних процесів, слід акцентувати увагу на тій обставині, що на ідеологію він перетворюється (і завжди перетворювався) саме через підкреслено гіпертрофовану індивідуалістську його сутність. Тим часом, такий підхід, як і всякий інший, має не лише вади, але й переваги, оскільки, по-перше, висхідний розвиток цивілізації пов'язує зі станом глобального (і національного) соціуму, з його рухом від індивідуалізму до комунітаризму, як вищої і більш якісної його стадії; по-друге, управління таким соціумом покладає на наднаціональні уряди, а не домінуючі анклавні, яким відводить рівноважну роль поряд з іншими країнами; по-третє, не заперечує такої ролі національних утворень; по-четверте, на комунітаристській стадії передбачає пріоритетність реалізації загальних інтересів щодо індивідуалістських, у тім числі і на національному рівні.

Індивідуалізм і комунітаризм, розцінювані як антиподи – це безперспективний шлях наукового аналізу; визнання їхньої взаємодоповнюваності і взаємозбагачення – вимога сучасності. Актуальність цього твердження має неперехідне значення, а за нинішніх умов, коли усі виміри глобалізації – культурні, економічні, соціальні, екологічні та інші знаходяться у кризовому стані – потребує більш пристальної наукової уваги з метою напрацювання оптимальних форм міжнародного співробітництва у глобальному контексті.

Тим часом індивідуалізм залишається базовою концептуальною основою глобалізації. Він насправді є більш природною рисою розвитку та ефективною силою, що дозволяє виживати сильнішим і поступово відмирати слабшим, і заперечує суб'єктивне втручання, корегуючі і регулюючі дії, і, відповідно, необхідність дієвих центрів управління, оскільки не потребує узгодження інтересів сильних і слабких учасників світових процесів. Він заперечує необхідність втручання держави у хід соціально-економічного розвитку аби не перешкоджати об'єктивним, стихійним силам. Природно, що його наслідки, які на усіх рівнях є результатом вільної конкурентної боротьби, передбачувані і полягають, перш за все, у посиленні розриву між потужними і слабкими – верствами населення, країнами, регіонами, тощо. Монополізація, яка завжди

є прямим наслідком конкурентної боротьби, у глобальному вимірі перетворюється на монополізацію глобального простору країнами-лідерами, які підпорядковують собі ресурсний потенціал планети та, прикриваючись гаслами індивідуалізму, не вважають за необхідне ділитись з периферійними країнами своїми надбаннями. Глобальні проблеми сучасності завдячують своєю невирішеністю саме вільній грі індивідуалістських сил, адже індивідуалізм передбачає пріоритетність приватних інтересів над загальними та відкидає саме поняття соціальної, у тім числі і глобальної, справедливості та солідаризму.

Індивідуалізм руйнує національний і глобальний соціуми, які базуються на пріоритетності загальних інтересів щодо інтересів індивідуальних. Зокрема ще Платон, який обґрунтовував ідею облаштування «ідеальної» або «справедливої» держави (360 р. до н.е.) зазначав, що така держава має перейматися інтересами суспільства в цілому, а не бути провідником інтересів тих, хто сам здатен їх захистити, оскільки приватні інтереси підривають базу її суверенності і стійкості. Аристотелівська «Політика» (335 – 322 рр. до н.е.) – трактат, який започатковує основи соціальної і політичної філософії, політології і теорії управління, містить низку міркувань щодо руйнівної сили індивідуалізму та об'єднуючої сили солідаризму. Комунітаризм базується на солідаризмі, що є шляхом до справедливості, і прагнення такої справедливості об'єднує суспільства. Ці тези знаходять свій розвиток у не менш відомих роботах Томаса Мора («Утопія», 1516 р.) і Томасо Кампанелли («Місто Сонця», 1602 р.), у яких доводиться, що ідеальна держава, побудована на принципах справедливості, на думку авторів, забезпечує стабільний розвиток суспільства. Об'єднуючою основою такого розвитку є спільний, комунітарний інтерес. І якщо у останніх наведених працях місця індивідуалізму не залишається, то у дослідженнях послідовників, що також сповідують ідею об'єднаної і державотворчої сили комунітаризму, йому відводиться підпорядковане, похідне місце – зокрема у працях Д.Мілля, Ф.Ліста, Ф.Перу та ін., які вважали, що індивідуалізм відіграє хоча і стимулюючу, проте дестабілізуючу роль у розвитку суспільства, тоді як комунітаризм виступає його фундатором і за певних умов мобілізує сили розвитку, підпорядковуючи собі індивідуалізм.

Сучасна концепція глобалізації, декларуючи мету створення єдиного справедливого світового

простору, насправді концентрується довкола іншого трактування глобальних комунітаризму і справедливості: комунітаризму вмінюється об'єднувача функція на рівні транснаціональних корпорацій і (на цьому варто акцентувати увагу) практикується використання його засадних принципів країнами-лідерами («глобалізаторами»); тоді як індивідуалізм розглядається у якості парадигмальної бази розвитку і включення у глобальні процеси решти країн, особливо периферійних. Остання глобальна економічна криза продемонструвала справедливість такого твердження, оскільки країни-лідери заради її подолання зосередились на внутрішніх проблемах, посилюючи комунітарну складову соціально-економічного розвитку всередині та перенісши назовні, на рівень міжкраїнних відносин принципи індивідуалізму. Це ще більшою мірою негативно відобразилось на глобальній рівновазі. А намагання вирішити внутрішні проблеми шляхом узалежнення слабших країн та використання їхнього потенціалу посилює цей ефект.

Порушення глобальної економічної і соціальної рівноваги, яке набуває виразності у наприкінці 50-х роках минулого століття, поглиблення розриву у рівнях розвитку країн прямо витікає із впровадження нав'язаної повоєнному світу країнами-лідерами, зокрема США, неоліберальної концепції модернізації, у основу якої були закладені індивідуалістські принципи уніфікації. Уже наприкінці 60-х – початку 70-х років очевидними стали наслідки такої модернізації: черговий переділ світу на зони впливу, посилення монопольного тиску та домінування окремих країн у периферійних регіонах; монополізація ринків сировини і монопольна політика ціноутворення на них; під гаслом всесвітньої інтеграції світова економіка швидко поляризувалась, склалися економіки – «полюси розвитку» та економіки обслуговуючі. Відповідно, сформувалась асиметрична світова структура виробництва, попиту і споживання, і, зрозуміло, утворились світові полюси надзвичайної бідності і надзвичайного багатства.

Наприкінці 60-х років, після фактичного завершення процесу деколонізації, у світовому вимірі виник дисбаланс у перерозподілі світових ресурсів: якщо за часів колоніалізму їхні запаси були підконтрольні невеликій кількості країн-метрополій, то зростання кількості країн, що звільнились від колоніальної залежності і стали розпорядниками національних сировинних запасів, призвело до монополізації їхнього розподілу, хаотичності

у переміщенні та ціноутворенні ресурсів (так звані переваги саморегулювання в умовах урізноманітнення пропозиції та збільшення кількості суб'єктів ринку), і, таким чином, стало причиною світової ресурсної, а відтак, фінансово-економічної кризи. Стало очевидним, що монополізація, як форма вияву комунітаризму (в даному випадку у цій царині) була запорукою впорядкованості, керованості руху ресурсів і ціноутворення на них. На порядку денному постало питання про координацію дій у сфері ресурсного забезпечення економік в світових масштабах.

Очевидно, саме тому у 1970-х рр. «Римський клуб» уперше ініціює дослідження, присвячені глобальній проблематиці людського розвитку – деструктивним зрушенням у глобальній рівновазі, перш за все – у природокористуванні. У результативній доповіді Римського клубу «Межі зростання», його авторами – Д. Форестером і Д. Медоузом було підведено підсумки цих досліджень та зроблено низку висновків щодо суб'єктивного характеру чинників глобальної нестійкості, проте усі вони, зважаючи на те, що занепокоєння торкалось проблем перерозподілу ресурсів, зводились до «непродуманості державних екополітик» [1, 36]. У цій доповіді не знайшли відображення інші аспекти, зокрема не висвітлювалось питання глибинних причин руйнівності таких політик – принципів організації господарської діяльності людини в рамках екологічних можливостей біосфери, очевидно, через домінування індивідуалістського (чи як це декларувалось, антропоцентричного) бачення глобального розвитку. Покладаючи в основу такого підходу інтереси «економічної людини», як основної цінності, автори тим часом ставили у центр дослідження комунітарні цілі, змушені були розглядати «інтереси біосфери», природи, як основної спільної, глобальної цінності, оскільки було очевидним, що абстрагування від комунітарних інтересів не дозволяє і не дозволить у подальшому вирішити основну проблему людства – забезпечення стійкого, сталого глобального розвитку. Суперечність полягала у тім, що пряме визнання пріоритетності загальносвітових інтересів означало б відмову від індивідуалізму, ідеї «економічної людини», як концептуальної основи глобалізації.

У цьому контексті найбільш прийнятною, найбільш адекватною таким підходам і навіть кодифікованою у вигляді стратегії, була концепція глобального сталого розвитку, сформульована на Конференції ООН в Стокгольмі у 1972 році. Принципи

пи, закладені в основу Стокгольмської декларації, здебільшого стосувались проблеми забезпечення сталого розвитку глобальної екосистеми, але вперше розкривали її через вади в організації діяльності глобального соціуму, які корінилися у превалюванні індивідуального інтересу над комунітарним, інтересів окремих країн над загальнопланетарними. Закріплені у зведенні законів на державному і міждержавному рівнях, ця декларація вимагала від країн узгоджених дій і, фактично, ставила перед завданням формування наддержавних інституцій, що забезпечували б координацію дій у всіх сферах глобального розвитку [2, 121].

Свій розвиток ця ідея отримала у «Доповіді Брунтланд» Міжнародної комісії ООН, де теза про пріоритетність загальних інтересів щодо індивідуальних стає провідною: «Наша нездатність добитися визнання і прийняття концепції спільних інтересів, що є необхідною умовою забезпечення стійкого розвитку, – зазначається в доповіді, – часто є результатом відносного нехтування економічною і соціальною справедливістю всередині країн і між країнами» [3, 55]. У 1987 році Комісія остаточно дійшла висновку, що вирішення цих проблем неможливе без вирішення соціальних та економічних. Було запропоновано про стійкий розвиток говорити у широкому контексті, тобто розуміти стійкий розвиток суспільства, як збалансований у всіх аспектах і, перш за все, неможливий без сприйняття концепції справедливості. Автори, водночас, акцентували увагу на тому, що реалізація такої концепції, винесена за межі окремого суспільства, допоможе сформувати базу стійкості глобального простору.

Новий підхід до вирішення проблем, сформульований в концепції сталого розвитку, пов'язаний саме з розумінням місця і ролі економічної і соціальної справедливості в глобальному процесі, знайшов своє відображення у низці рішень Міжнародної Конференції ООН в Ріо-де-Жанейро у 1992 році [4], на якій були задекларовані нові принципи світового розвитку [5]. У «Порядку денному на XXI століття» («Agenda 21») – основному документі цієї конференції, прямо йшлося про стратегію сталого розвитку, як про глобальний соціально-економічний проект, у рамках якого б спільно вирішувались глобальні проблеми світового розвитку, у тім числі і природоохоронного (читай: ресурсорозподільного) характеру. Ставилось питання про формування раціональної структури світового виробництва, нової, більш високої якості життя,

ліквідації нежиттєздатних моделей виробництва і споживання, тощо. Державам, особливо з розвиненими, висококонкурентними економіками, вмінювалось в обов'язок співробітництво з периферійними країнами, спрямоване на нарощування національних потенціалів стійкого розвитку на основі науково-технічного обміну та передачі технологій, у тім числі – інноваційних. Таке співробітництво мало підносити на новий рівень розвитку національні економіки та забезпечувати їхню взаємоповнюваність, інтеграційну здатність, соціально-економічну взаємодію і сумісність, що позитивно вплинуло б на структуру світового виробництва і оптимізувало структуру світового попиту.

Щодо структури світового попиту, то тут слід акцентувати увагу не лише на його прямому зв'язку із раціональним споживанням світових ресурсів, але й, у класичному розумінні, на його стимулюючій ролі щодо якості і напрямків руху світових інвестиційних ресурсів: попит визначає рівень і визначається рівнем виробництва, тому, по-перше, периферійні країни не завжди можуть бути споживачами високотехнологічного продукту через його неспівставність, наприклад, з існуючою національною інфраструктурою (відсутність електромереж не дозволяє використовувати продукцію електротехнічної галузі); а, по-друге, не можуть бути джерелом інвестицій, оскільки низький рівень розвитку економічної структури таких країн не може забезпечити високу інвестиційну реципієнтність надходжень від продажу ресурсів, а шлях до інвестування у розвинені економіки перекритий через комунітарний характер економічних політик урядів країн-лідерів. Комунітарність національних економічних політик домінуючих країн полягає у захисті національних економічних просторів від будь-яких розбалансовуючих, стихійного характеру впливів на структуру національних економік, особливо інвестиційних, реалізується через високий рівень таргетування і індикативного планування та шляхом посилення ролі державної власності, і, у цьому контексті, не залишає місця для превалювання індивідуальних інтересів над загальнодержавними.

Повертаючись до «Порядку денного на XXI століття» слід зазначити, що, фактично, це означало – світова спільнота усвідомила необхідність запровадження категорії економічної і соціальної справедливості у міжнародних відносинах. Були запропоновані шляхи подолання проблем, які вимагали у глобальному вимірі комунітарного підходу до їхнього вирішення [6, 4].

Визнавалось, що забезпечення сталого розвитку вимагає підвищення якості життя всього населення планети, і з цією метою необхідність спільного прийняття певних заходів у кожному з регіонів світу з корегування напрямів і меж економічного росту – оскільки сучасний взаємопов'язаний характер світових економічних систем може дозволити стимулювання довгострокового економічного зростання у периферійних країнах водночас не допускаючи відставання у розвитку домінуючих економік. Навпаки, за певних змін у структурі світового попиту, спричинених узгодженими, координованими діями, останні забезпечують собі сталі і спроможні ринки збуту, а відтак стимулюють розвиток економіки пропозиції в країнах-лідерах.

Соціальний розвиток у документі пов'язувався із рівномірністю динаміки і розміщенням виробництва, забезпеченням робочими місцями, продовольством, із розвитком освіти, медичної допомоги, соціальної сфери, тощо.

Задовольняючи ці потреби, міжнародне співтовариство мало гарантувати соціальне розмаїття, дбайливе ставлення до багатой культурної спадщини та забезпечувати дотримання громадянських прав, у трансформаційній діяльності не виходити за межі, визначені культурними традиціями, національною ментальністю, а також гарантувати участь національних спільнот у прийнятті рішень щодо подальшої долі країни.

До стратегії сталого розвитку було додано наступний коментар: «Сталий і довгостроковий розвиток не є незмінним станом гармонії, а скоріше процесом змін, в якому масштаби експлуатації ресурсів, напрямки капіталовкладень, орієнтація технічного розвитку та інституційні зміни узгоджуються з нинішніми та майбутніми потребами» [7, 63]. Логічним було б запропонувати координацію такого процесу з єдиного центру, проте ця функція покладалась на ООН, яка не мала належних важелів впливу на незацікавлені, а саме -конкурентоздатні країни.

Таким чином комунітарна компонента сценарію глобального розвитку не могла бути реалізованою. Світова спільнота не змогла створити глобальну консолідовану систему, засновану на домінуванні колективістської управлінської інституції – найбільш ефективній формі, що забезпечувала б її функціонування. Беручи до уваги, що для таких систем органічно властива організаційна культура, в якій перевага, пріоритет надається спільним інтересам, але цілком стають інтереси підпорядкова-

них суб'єктів, ця система несе відповідальність за розвиток регіонів, країн, різних соціальних груп, в тім числі, – і індивідуальних інтересів приватних виробництв.

Такій, глобальній консолідованій системі звичайно притаманний ієрархізм і наявність спільних, колективних форм власності, адже власність є стрижневим моментом управлінського впливу і змістовним наповненням економічного інтересу. Функція саморегуляції за такої системи послаблюється – на противагу цьому посилюють колективістські механізми соціальної мобілізації. Основна етична цінність цього архетипу – соціальна справедливість, а базовий принцип – комунітаризм.

З точки зору глобального співтовариства, створення такої системи – це справжня революція, проведення якої, перш за все, торкнеться будови внутрішньокраїнних економічних і соціальних систем. І якщо традиційно ієрархічно збудовані національні системи, приналежні до східних цивілізаційних світів, структурно готові стати частиною такої архітектури, то західні, які посідають домінуючі позиції в глобальній ієрархії та посилюють їх за рахунок уже наявного рівню конкурентоздатності, підживлюєної за рахунок використання потенціалу периферії, – чинять супротив. Здатні пом'якшити гостроту проблеми бідності, допомогти країнам, що розвиваються подолати наслідки індивідуалістського сценарію глобалізації (розширивши масштаби діяльності по зміцненню потенціалу і передачі фінансових ресурсів і екологічно чистих технологій, допомігши сформувати відповідні структури споживання і виробництва, тощо) – ці країни поглиблюють суперечності глобалізації і самі стають їхніми заручниками.

Серед основних проблем, з якими стикаються країни-лідери – структурно-технологічна проблема, як закономірний наслідок переходу найбільш розвинених країн до постіндустріальної фази економічного розвитку. Міжнародна конкурентоспроможність, що на сьогодні прямо залежить від наявності високих технологій, створює мобілізуючий і блокуючий ефекти домінування. Технологічні переваги (особливо – монопольні) попереджають появу нових країн-конкурентів на світових ринках, а неспівставність технологічних структур домінуючих і периферійних країн, як уже зазначалось, призводить до поступового звуження ринку споживання високотехнологічної продукції.

Окрім того, приміром, США тільки в інформаційну сферу вкладають понад третину від загаль-

ного обсягу інвестицій, що дорівнює близько 7,0% ВВП (в інших розвинених країнах подібна ситуація), проте така високотехнологічна модель конкурентної переваги має і свої негативні наслідки: додатковий прибуток інвестується здебільшого у ту саму галузь, у якій він був отриманий, що призводить до структурних розбалансувань національної економіки – розвитку одних галузей за рахунок інших; сталий надприбуток призводить до спроб перерозподілу через податки державою коштів на користь суспільства, у той час як для посилення конкурентних переваг кошти повинні вкладатися у подальший розвиток технологій, а, з іншого боку, порівняно м'яке оподаткування великих корпорацій соціально неприйнятне; спеціалізація на виробництві товарів, у виробництві яких досягнута відчутна технологічна перевага, робить економіку більш вразливою у випадку зміни структури попиту на товари або зменшення попиту на продукцію ключових галузей; конкурентні високотехнологічні галузі забезпечують високий рівень доходів і низький рівень зайнятості в країні, у результаті відбувається вплив середньо-технологічних виробництв і середнього бізнесу з країни, що поглиблює проблему зайнятості. З кожним робочим місцем у промисловості, перенесеним компаніями в інші країни, зникають 1,7 робочих місця в сфері обслуговування, крім того – з ринку праці зникає усе більше робочих місць в галузі наукових досліджень і розробок, послуг і управління.

Загострюється і ресурсно-енергетична проблема домінуючих країн. Більша частина корисних копалин, у тому числі енергетичних, зосереджена у країнах, що розвиваються, у тім числі через нерівномірність їхнього споживання – «старі промислові країни» практично вичерпали їх на своїй території, тоді як країни периферії з техногенних причин ще навіть не приступали до їхнього використання, в чому і полягає проблема диференціації міжнародного розподілу ресурсів. Вона посилюється тим, що споживання енергетичних ресурсів у розвинених країнах значно вище, ніж у слаборозвинених (восьма частина населення планети споживає близько 54% від загальносвітового обсягу виробництва енергії). Наявність енергетичної проблеми добре усвідомлюється не тільки домінуючими, а й бідними країнами — власниками енергетичних ресурсів, саме тому з 70-х рр. минулого століття почалося швидке зростання цін на нафту. Причому це зростання було пов'язане з тим, що окремі нафтодобувні країни, реалізуючи комунітаристських сце-

нарій, об'єдналися в Організацію країн-виробників нафти (ОПЕК), провели часткову або повну націоналізацію своєї нафтової промисловості й уклали між собою картельну угоду з метою компенсувати втрати, викликані нестійкістю світової валютно-фінансової системи і девальвації долара.

Сформульовані у той час основні цілі енергетичної політики країн Заходу (зниження нафтової залежності економіки, заміна нафти іншими енергоносіями, розвиток енергозберігаючих технологій) супроводжувались ініціативами, що знайшли своє відображення у рішеннях Конференції ООН. Проте, подальша траєкторія глобального розвитку продовжувалась у напрямку перерозподілу світових енергетичних ресурсів на користь домінуючих країн, що було значно дешевше, ніж реалізувати комунітаристських сценарій.

У цьому розумінні і екологічна проблема в домінуючих країнах набуває особливої специфіки – по-перше, зростає безпосередня загроза життю та здоров'ю населення розвинених країн внаслідок збільшення екологічного навантаження на території цих країн; по-друге, погіршується стан довкілля внаслідок діяльності технологічно відсталих виробництв у периферійних країнах (у тім числі шкідливих, винесених із розвинених країн); по-третє, якість життя, високий рівень споживання у провідних країнах світу спричиняє зміну у структурі потреб, зміщуючи акцент на їхні якісні характеристики, як то споживання екологічно чистих продуктів, стан довкілля, тощо.

Особливо гостро перед домінуючими країнами на сьогодні постає соціально-політична проблема. Своєрідною відповіддю периферійних країн на економічну експансію країн-лідерів (з демократичними деклараціями) є посилення міграційних процесів і тиск мігрантів на соціальні системи цих країн. Крім того, нерівномірність економічного розвитку і виключення комунітаристської категорії соціальної справедливості із міждержавних стосунків призводить до посилення запиту на неї на національному рівні, тим самим посилюючи загрози і національній, і глобальній соціальній стабільності. Наявність індивідуалістських суб'єктивних складових глобальної соціальної та економічної політики стає підґрунтям сталої напруги у відносинах не лише між різними соціальними верствами населення всередині країни, але і глобальному просторі.

Базована на індивідуалістських засадах глобалізація посилює феномен конфронтації. Культура

індивідуалізму, поширювана на світовий соціум спричиняє його уніфікацію за зразком, характерним для національних просторів: взаємовідносини між суб'єктами базуються на конкурентних засадах; суб'єкти виокремлюються за ознакою власності; функція розподілу закріплюється лише за власником капіталів; основним механізмом соціальної мобілізації є індивідуальна мотивація, причому на користь капіталу; основна мета – отримання прибутків. Індивідуалізм носить космополітичний, поза-державницький характер, тому ця культура вимагає лібералізму і відкритості, вільного доступу до ресурсів і ринків, заперечує дієвість міжнародних взаємовідносин між суб'єктами вищого рівню – між державами; навпаки, вимагає нівелювання ролі держави. Збудовані за цією моделлю міжнародні відносини спрощують можливості освоєння національних соціально-економічних і культурних просторів і полегшують їхню атомізацію, що надає домінуючим країнам особливих переваг у конкурентній боротьбі. Адже їхні власні простори є закритими завдяки низці комунітарних, макроекономічних і технологічних – монопольних за своїм характером, переваг. Саме з цих міркувань з метою послаблення конкурентоспроможності країн периферії, країни-лідери вимагають від них позбутись консолідуючого комунітарного чинника – держави, здатної впливати на внутрішні соціально-економічні процеси (особливо, зосередивши у своїх руках значну або стратегічну частку власності), відігравати мобілізуючу роль та відстоювати національні інтереси. Натомість, саме на національні уряди ними покладається соціальна відповідальність.

Феномен конфронтації є змістом, логічним продовженням і наслідком конкурентної боротьби. Конкурентне протистояння на рівні господарюючих суб'єктів породжує монополію переможця у виробництві, певній галузі, регіоні; конкурентне протистояння на рівні держав – породжує домінування і, як наслідок, експансію та створення умов посилення недобросовісної конкурентоспроможності для національних господарюючих суб'єктів. Такі умови можливо створити, уніфікуючи зовнішній світ під свої потреби. Захищений домінуючою державою товаровиробник протиставляється незахищеному виробнику-індивідууму із периферійної країни (де «менше держави»).

Протистояння периферії і центру в умовах індивідуалістського сценарію глобалізації має будуватися за принципом конфронтації держав, а не

суб'єктів господарювання. Тип господарювання, на якому базується конфронтація, – застосування на національному рівні комунітарних технологій: державна форма власності і раціональність поведінки господарюючих суб'єктів, чий інтереси підпорядковуються загальнонаціональним, ефективно забезпечують мобілізацію і необхідний перерозподіл ресурсів. У цих умовах сталий розвиток в країні може бути забезпечений самою країною. Водночас, більш конкурентоспроможним стає господарюючий суб'єкт, захищений державою, чий інтересам підпорядкована його діяльність.

Протистояння держав за сучасного сценарію глобалізації будуються за моделлю, яку визначають країни-лідери, нав'язуючи менш розвиненим країнам умови індивідуалізму – саморегулювання, відкритість, конкуренція, вільне ціноутворення, – та залишаючи для власного вжитку умови комунітаризму. Щоб вийти на рівень міждержавної конкурентної боротьби, слабо розвинені країни мають мобілізувати свої зусилля за моделлю економічного націоналізму і вибудувати національну конкурентоспроможність для забезпечення рівних умов участі у конфронтації. «Реальний урок полягає в тім, що використання переваг глобалізації вимагає розвитку внутрішніх здібностей поряд із розвитком міжнародних зв'язків» [8] – зазначає Д.Родрік.

Повертаючись до зусиль світової спільноти втілити в життя програму спільного подолання глобальних проблем, слід констатувати, що не зважаючи на те, що глобалізація за індивідуалістським, ліберальним сценарієм продовжувала увічнювати диспропорції як між країнами, так і всередині них, загострювати проблеми бідності, голоду, погіршення здоров'я і неписьменності населення, руйнувати екосистему, від якої прямо залежить світовий добробут, у подальшому розробка комунітарного сценарію глобалізації поступово припинилась.

Абсолютну переконаність у тім, що сценарій глобалізації може бути лише ліберально-індивідуалістичним і, відповідно, цінності та інститути в країнах світу необхідно трансформувати під потреби такої моделі, а також впевненість у тім, що насадження його не викличе суттєвого супротиву, висловив Ф.Фукуяма, який стверджував: «ми знаходимося наприкінці історії, оскільки існує лише одна система, якій належить продовжувати домінувати в світовій політиці, а саме – ліберально-демократичний Захід... Час на боці сучасності і я не бачу причин, чому США не будуть володарювати» [9].

Неможливість реалізувати інший сценарій глобалізації, що включав би замість конфронтації – солідаризм, як провідну складову відносин між країнами в епоху глобалізації, була підтверджена на Всесвітньому саміті сталого розвитку у Йоханесбурзі у 2002 році. У контексті міжнародних зусиль із забезпечення сталого розвитку, та враховуючи проблеми, які створюють їхні суспільства для глобального навколишнього середовища, технологій і світових фінансових систем, у функціонуванні яких ці країни відіграють вирішальну роль – розвинені країни визнали свою відповідальність. Вони, також, визнали, що стандарти, які застосовуються одними країнами (зокрема ринкове саморегулювання), можуть бути деструктивними і викликати важкі наслідки, зумовлювати необґрунтовані додаткові економічні і соціальні витрати в інших країнах, зокрема – країнах, що розвиваються.

Водночас на саміті була задекларована теза, що держави повинні співробітничати і працювати над створенням ліберальної, відкритої міжнародної економічної системи, яка може забезпечити економічне зростання і сталий розвиток в усіх країнах. Таким чином, не зважаючи на дестабілізуючий ефект поглиблення економічної відкритості, який на той час уже давав повне уявлення про вади індивідуалістського сценарію глобалізації, учасники саміту дійшли висновку, що даний сценарій влаштовує усі країни.

За підсумками саміту були прийняті два документи: Йоханесбурзька декларація зі сталого розвитку та План виконання рішень Всесвітньої зустрічі зі сталого розвитку на вищому рівні. Особлива увага в них була приділена вирішенню соціальних проблем сталого розвитку: бідності, охорони здоров'я, тощо, і новим проблемам – розвитку торгівлі, наслідкам глобалізації, стійкості фінансової системи, фінансування сталого розвитку. Проте, не було запропоновано конкретних механізмів вирішення цих проблем, тим більше – на основі солідаризму [10, 24]. Нераціональність індивідуалістської концепції глобального розвитку у напрямку необмеженого економічного зростання, посилення конкурентної боротьби і, як наслідку, поглиблення розриву між країнами та розбалансування світового розвитку не викликає сумніву, тоді як збалансованість соціальної і економічної компоненти глобалізації дозволило б країнам кооперуватись для вирішення глобальних проблем. Концепція сталого розвитку містили лише ідею і не могла бути втілена у конкретних рішеннях, інструментах

досягнення стійкого розвитку. Насправді реалізація концепції сталого розвитку, є складним фундаментальним завданням, що вимагає її (концепції) адекватності сценарію глобалізації, докорінної зміни базових умов розвитку міжнародних відносин. Точніше, реалізована у тому вигляді, у якому була сформульована, вона стала б відправною точкою зміни сценарію глобалізації.

Підсумовуючи наведене, слід звернути увагу на необхідність дослідження ще одного аспекту глобалізації – основ сучасної цивілізаційної парадигми, особливо у співвідношенні глобального і національного, її витоків, чинників зміни параметрів на національному і глобальному рівнях ставить перед необхідністю оцінки сценарію глобалізації з цих позицій і можливості (чи неможливості) його корекції.

Актуалізація проблеми визначення сучасних масштабів цивілізаційних зрушень обумовлена переоцінкою цінностей, що відбувається нині, і пошуком змісту загальнолюдської ідентичності, що стає основою формування нового образу глобального світу. Очевидною є та обставина, що індивідуалістське трактування людини, як самодостатньої базової компоненти світової спільноти не виправдовує себе: на тлі посилення більш реальних і відчутних глобальних цивілізаційних і загальнонаціональних зрушень така компонента видається надто абстрактною.

Тим часом саме на цій абстракції базується сучасне уявлення про свідому перебудову глобального устрою – зведена до рівню базового виправдання перекосів індивідуалізму, вона покликана урівноважити економічну і гуманітарну несправедливість. Уніфікація світового простору на індивідуалістських, ринкових космополітичних принципах заперечує цивілізаційні цінності та перетворює на меншовагісні такі складові (і водночас системоутворюючі) глобального світу, як суверенність держав з ментальністю народів, що їх населяють.

Варіативність сценаріїв глобалізації сьогодні знівельована вестернізаційною концепцією, що сформульована країнами, які завдяки домінуванню у світовому політичному і економічному просторі чинять тиск як на національні економіки, так і на цивілізаційні світи. Кінцевою метою такого тиску є формування однорідного, уніфікованого, сприйнятливого до економічної і культурної експансії глобального поля.

Водночас, слід зазначити, що, по-перше, країнами – «вестернізаторами» не сприймаються будь-

які спроби піддати сумніву, і тим більш деформувати їх власні цінності; і, по-друге, уніфікувати на космополітичних засадах їхній економічний простір. З цією метою у них задіяні дієві механізми захисту національних економік, інформаційної і культурної сфер. Причому, як зазначалось, не зважаючи на задекларований принцип індивідуалізму «менше держави», державне управління суспільно-економічними процесами саме в країнах-лідерах надієвіше і носить всепроникний характер, а інструментарій захисту економіки урізноманітнено від прямих і макроекономічних до «експансії широких полів». Привертає до себе увагу та обставина, що більшість з цих інструментів не може бути застосована у країнах периферійних або транзитивних через їхню постіндустріальну витонченість чи пряму заборону на їхнє використання з боку домінуючих країн.

На параметри сучасної цивілізаційної парадигми монотермінологічна, індивідуалістична за суттю проринкова концепція глобалізації справила прямий вплив. Зокрема вона спрямована проти комунітаристських ціннісних уявлень, притаманних окремим цивілізаційним світам. Це спричиняє перманентний міжцивілізаційний конфлікт, який проявляється у локальних війнах.

Якщо супротив цивілізаційних цінностей у культурному контексті на сьогоднішній день пануючою англосаксонською цивілізацією не подолано, то у економічній сфері індивідуалістський базовий принцип посідає лідируючі позиції. Щоправда і тут знаходять певний прояв ціннісні, ментальні риси, притаманні певним цивілізаційним світам, як то особливі форми функціонування банківської системи у країнах ісламу, обшинні економічні устрої у близькосхідних країнах, державно-монополістичні форми власності у далекосхідних країнах, планова економіка в країнах скандинавського поясу, тощо.

Прямий тиск на національні економіки з боку країн-«вестернізаторів» викликає реакцію відторгнення та неприйняття індивідуалістських моделей розвитку. Моделі модернізації національних економік сприймаються суспільством лише у ви-

падку, коли вони відповідають його цивілізаційно-ціннісним установкам, які, у свою чергу, є основою і проявом комунітаризму. Механізми адаптації національних економік до цивілізаційних викликів базуються на комунітаристському підґрунті (є його похідними), вимагають пріоритетності національних інтересів над приватними, індивідуальними.

Національні економіки спричиняють системно-стадіальні зміни тією мірою, якою вони впливають на цивілізаційну парадигму – за умови відкритості країни-лідери визначають напрямки і концепцію глобальних трансформацій, а країни периферії, чинячи культурний і прямий супротив змінюють їхню траєкторію. Разом вони розбалансовують глобальний простір.

Водночас, глобальні системно-стадіальні зміни провокують автаркію цивілізаційних світів і країн, за умови якої посилюються внутрішні цивілізаційно-ціннісні установки, комунітаристські базові компоненти суспільного устрою (посилюється контролююча і корегуюча роль держави, процеси націоналізації, тощо).

Відбиваючи процеси взаємообумовленості і взаємозалежності різних компонентів функціонування світової спільноти, соціально-політичні явища останнього десятиліття стимулюють до формування нової глобальної парадигми світового суспільного устрою. Проявом цієї світоглядної установки стає активізація «цивілізаційного бачення світу».

Комунітаризм спонукає до необхідності формування надісторичного і надцивілізаційного феномену – ноосферної парадигми буття – що забезпечуватиме перехід від локальних до загальних зв'язків, включаючи до переліку ознак цієї парадигми не лише економічний і культурологічний чинники, але й інші, які входять до числа складових цивілізаційних парадигм локального характеру, як то ставлення до природи, всесвіту, людини, комунікацій – тобто вимагає зміни психології глобального соціуму. Саме тому він має перетворитись на засадний принцип формування нової парадигми глобалізації.

ПОСИЛАННЯ:

1. Наводиться по: Россия в окружающем мире: 2002 (Аналитический ежегодник). Отв. ред. Н.Н. Марфенин / Под общ. ред.: В.И. Данилова-Данильяна, С.А. Степанова. – М.: Изд-во МНЭПУ, 2002. – С.36.
2. Див.: Чижевский А.Л. Земное эхо солнечных бурь. – М.: Наука, 1973. – С.121.
3. Наше общее будущее («Ourcommonfuture»). – М.: Прогресс, 1989. – С.55.
4. Конференція ООН з оточуючого середовища і розвитку (КОСР).

5. «Sustainabledevelopment».
6. Див.: Забота о Земле. Стратегия устойчивого существования. – Швейцария: МСОП, ЮНЕП, ВВФ, 1991. – С.4.
7. Рассел Б. История западной философии. Т.1. М: «Миф», 1993.- С.63.
8. http://www.project-syndicate.org/series/the_open_economy_and_its_enemies/description.
9. Fukuyama F. The West has Won: Radical Islam Can't Beat Democracy and Capitalism // <http://www.guardian.co/uk>.
10. Див.: Многоликая глобализация. Культурное разнообразие в современном мире. /Под ред.: П.Бергера, С.Хантингтона.- М.: Прогресс, 2004. – С. 24.

Tatarenko N. Concepts of globalization: alternatives or lack of alternative / Diplomatic academy of Ukraine, Ministry of Foreign Affairs of Ukraine

In article conceptual framework of the modern scenario of globalization are analysed. The impossibility of realization in such framework of joint, global projects of ensuring sustainable, acritical development is theoretically proved. The conclusion on definiteness of forms of the international relations of the countries according to this scenario of globalization, which are reduced to confrontation or dependence is drawn. The possibilities of inclusion of a kommunitarny component in system of the international relations are also considered. The conclusion on the need of change globalization paradigms is drawn.

Keywords: globalization, individualist and kommunitaristskikh of the concept of globalization; sustainable development, civilization paradigm of globalization, concept of economic confrontation, economic nationalism, global justice, intercountry solidarizm.

Татаренко Н.А. Концепции глобализации: альтернативы или безальтернативность /Дипломатическая академия Украины при Министерстве иностранных дел Украины

В статье проанализированы концептуально основы современного сценария глобализации и теоретически доказана невозможность реализации в его рамках совместных, глобальных проектов обеспечения устойчивого, бескризисного развития. Сделан вывод о определенности форм международных отношений стран по данному сценарию глобализации, сводятся к конфронтации или зависимости. В статье рассмотрены возможности включения коммунитарной составляющей в систему международных отношений и сделан вывод о необходимости изменения глобализационных парадигмы.

Ключевые слова: глобализация, индивидуалистские и коммунитаристские концепции глобализации; устойчивое развитие, цивилизационная парадигма глобализации, концепция экономической конфронтации, экономический национализм, глобальная справедливость, межстрановой солидаризм.

Стаття надійшла до редакції: 24.03.2016

Рекомендовано до друку: 13.04.2016